

عزاداري محرم و صفر، ميراث معنوي ماندگار ايرانيان

عاشورا در فرهنگ مذهبي مسلمانان همواره جاگاه خاص و برجسته‌اي دارد و زمينه‌ساز مجموعه‌اي از سنت‌ها و مراسمي است که در طول تاريخ به عنوان ميراثي معنوي از نسلي به نسل ديگر منتقل مي‌شود.

جام جم آنلاين: عاشورا در فرهنگ مذهبي مسلمانان همواره جاگاه خاص و برجسته‌اي دارد و زمينه‌ساز مجموعه‌اي از سنت‌ها و مراسمي است که در طول تاريخ به عنوان ميراثي معنوي از نسلي به نسل ديگر منتقل مي‌شود.

برخي از اين اعمال، باورها و مراسمي که امروزه در ايام محرم متداول است، عبارتند از پوشيدن لباس سياه، گل‌اندود کردن سر و تن، سپاهپوش کردن اماکن، گذرگاه‌ها، مساجد و حسينييه‌ها، برپايي مجالس عزاداري، نوحه و مرثيه‌سرايي، تعزیه و شبیه‌خواني، سینه‌زني و زنجیرزني، برپايي مراسم شام غريبان، طشت‌گذاري، گهواره‌گرداني، تهیه و آذین‌بندي طوق، ادای نذورات و همچنين ترك بعضي اعمال مثل برگزاری مراسم شادي، آرايش کردن و زيور آويختن، خانه تکانی، پرداختن به کسب و کار و دوخت و دوز و خريد و

موارد فوق ازجمله اعمال متداولي هستند که در جاي جاي ايران به چشم مي‌خورند، اما آنچه بيشتر قابل توجه است تمرکز برخي آيين‌ها و مراسم در بعضي از مناطق و شهرهاست. چراکه آيين‌ها و مراسم، پديده‌هاي فرهنگي محسوب مي‌شوند که در عين حفظ عناصر اصلي، به زيور خلاقيت و نوآوري جوامع و مناطق مختلف آراسته مي‌گردند و اگرچه حامل مضامين واحدي است، اما به تبع اختلافات اقليمي و حوزه‌هاي فرهنگي با نموده‌هاي مختلفي پا به عرصه ظهور مي‌گذارند.

نخل‌گرداني مرکز ايران

سيداحمد وکيليان به عنوان مردم‌شناس و پژوهشگر فرهنگ عامه، در کتاب «#محرم و فرهنگ مردم» درباره تاثيرات شرايط فرهنگي، عقيدتي و اقليمي خرده فرهنگ‌ها در مراسم و آداب و رسوم ايام محرم مي‌نويسد: «#حادثه شهادت امام حسين(ع) به قدری عظيم بوده که در 1400 سال پس از آن آداب و مراسم گوناگونی برای اين واقعه شکل گرفته است... در نتيجه وقتی اين حماسه به ميان عامه مردم می‌رود، با توجه به عقايد آنها شاخ و برگ‌هایی پيدا مي‌کند. از سوی ديگر وضعيت آب و هوايي نيز در چگونگی اجرای اين مراسم تاثير می‌گذارد. همچنين تفاوت وضعيت اقليمي در شمال، جنوب و قسمت‌های مختلف کشور باعث شده است که اين مراسم در هر نقطه باتوجه به آب و هوا و فرهنگ آن منطقه انجام شد».

نمونه‌هاي بسياري را مي‌توان به عنوان مصاديق اين گفته ارائه کرد. مثلا عنصر «#نخل» با فرهنگ عاشورايي مردم مناطق مرکزي، کويري و حاشيه کويري آنچنان عجيب شده که گويي با حذف اين عنصر، لطمه عميقي به مجموعه عزاداري اين مناطق وارد مي‌شود.

«#اصلي‌ترين مراکز برگزاري رسم باشکوه «#نخل‌برداري» يا «#نخل‌گرداني»، عمدتا در شهرها و آبادي‌هاي اطراف کوير مرکز ايران به چشم مي‌خورد. يعني از جنوب خراسان گرفته تا سمنان، دامغان، خمين، نواحي قم، کاشان، ابيانه، خور و بيابانک، زواره، اردستان، نائين و... و در بين اين مناطق شاخص‌ترين نخل‌ها در استان يزد متمرکزند. به گونه‌اي که مي‌توان گفت در اين منطقه، هيچ آبادي اي نيست که يك يا چند نخل امام حسين(ع) در آن يافت نشود.» و در پي اين جاگاه، رسم است که درختاني را وقف می‌کنند تا پس از کهنسال شدن، ساقه‌های آنها را بريده و نخل را با آن مرمت کنند. هرچند به دليل تشابه نخل، حجله، چلچراغ عزاء، محفه و تابوت به يکديگر، محدوده معنايي نخل نامشخص است، ولي در وهله نخست، نخل براي هر شنونده‌اي يادآور و تداعي‌کننده درخت خرما است. شايد مهم‌ترين دليل رواج اين نام و رسم، علاوه بر تاثير شرايط اقليمي حاکم، «#اين باشد که در روايات و اعتقادات مردم، پيکر مقدس امام حسين(ع)، روي شاخه‌هاي درخت خرما قرار گرفته و به محل دفن حمل شده است.» با اين وجود، صاحب‌نظراني همچون دکتر اسلامي ندوشن نخل را بي‌شبهت به درخت نخل دانسته و بر اين عقیده هستند که «#با آن که نخل شباهتي بر درخت نخل خرما ندارد، آن را به نام اين درخت مي‌نامند. نخل شباهت بسياري به درخت سرو دارد و سرو در فرهنگ عامه يعني جاودانگي و رشادت و زندگي اخروي و آزادگي که يادآور روحيات و خصايص امام حسين(ع) است».

شيدانه خوزستان

«#شيدانه» در مناطقي همچون خوزستان، از عناصر اصلي عزاداري محرم است. شيدانه‌ها اتاقک‌هاي چوبي تزيين شده‌اي هستند که در ايام محرم، در گذرگاه‌ها بخصوص در مقابل مساجد، تکايا، هيات‌هاي عزاداري قرار مي‌گيرند. شيدانه معمولا محل تجمع و توزيع نذورات مردم است که در قالب بسته‌هاي خوراكي در بين مردم پخش مي‌شود. درخصوص تاريخچه ظهور شيدانه اين‌گونه

روایت است از آنجا که در گذشته شرایط سفر به کربلا دشوار بود و همه توانایی زیارت ضریح امام حسین(ع) را نداشتند، در بین مردم ضریح کوچکی ساخته شد که مردم نذورات خود را در آن ریخته و به نیت ضریح امام حسین(ع) آن را زیارت می‌کردند و به آن «شیدانه» یا «171#&» شبیه دانه می‌گفتند. مراسم چوب بازی یا «171#&» چلاب‌زنی»/ «171#&» کرب‌زنی» از دیگر مراسم شهرهای خوزستان است که به نماد صحنه جنگ کربلا برگزار می‌شود. این مراسم علاوه بر خوزستان، در مناطق مرکزی و شرقی کشور نیز مرسوم است.

«171#&» زار خاك» نیز از مراسم خاصی است که همه ساله در ایام محرم گردشگران بسیاری را به روستا گورتان (از توابع اصفهان) جذب می‌کند. این مراسم آداب بسیار ظریف و دقیقی دارد. کیفیت آن به این صورت است که نزدیک غروب، دسته‌هایی مشتمل بر گروه سادات و گروه عامه مردم جهت عزاداری به راه می‌افتند که در آن، سادات با شال‌های سبز جلوی دسته و عامه با شال‌هایی به رنگ‌های مختلف پشت سر سادات حرکت می‌کنند و ضمن «171#&» شال‌گردانی» با ترتیب و اصول خاص، ذکرگوین پيش می‌روند. مراسم زار طی دهه اول محرم انجام می‌شود. ولی در روز تاسوعا، 2 زار برگزار می‌شود. یعنی علاوه بر زار، زار خاك نیز برگزار می‌شود و در آن، عزاداران در حین حرکت، از کاه‌هایی که در مسیر ریخته شده بر سر و روی خود می‌ریزند.

گل‌اندودکردن سوگواران

از مراسم دیگری که در برخی مناطق دیده می‌شود مراسم «171#&» گل‌مالي» است. گل، نماد عزاداری و ماتم و یکی از عناصری است که در مراسم‌های سوگواری اکثر مناطق حضور دارد. ولی بیشتر از همه، مراسم «171#&» گل‌اوفتان» (= Gel Uftn = گل افتادن) معرف عزاداری مردم لرستان می‌باشد. این مراسم به این شکل است که صبح روز عاشورا، قبل از طلوع آفتاب، با صدای ساز دهل (نواي «171#&» چمبریونه») که در این منطقه، نواي اعلام سوگ و مرگ است، عزاداران در حوضچه‌هایی از گل که با آب و گلاب تهیه شده، سر و صورت و لباس خود را گل‌مالي کرده و با ظاهری گل‌اندود به عزاداری می‌پردازند. درخصوص این رسم، اعتقاد مردم بر این است که ملائک در صحرائ کربلا، در عزای شهادت امام حسین(ع)، خود را به خاك و خون کشیدند و همچنان تا قیامت در عزای واقعه کربلا، خاك آلوده‌اند. علاوه بر این رسم، مراسم «171#&» تراش عباس»، «171#&» طوق‌برداری»، «171#&» دختران چهل منبري» (چهل شمع) و... از دیگر مراسم مردم لرستان می‌باشد. مراسم چهل منبري در گیلان نیز به نوعی دیگر برگزار می‌شود.

نکته: عاشورا در فرهنگ مذهبی مسلمانان همواره جایگاه خاص و برجسته‌ای دارد و زمینه‌ساز مجموعه‌ای از سنت‌ها و مراسمی است که در طول تاریخ به عنوان میراثی معنوی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود

مراسم «171#&» بیل‌زني» نیز از جمله مراسم عزاداری است که برگزاری آن مختص بیرجند است. این مراسم در شهرستان بیرجند و فقط در روستایی به نام «171#&» خوسف»، در ظهر عاشورا برپا می‌شود. مراسم بیل‌زني نوعی شبیه‌سازی است از طایفه بنی‌اسعد که در واقعه عاشورا، پیکر مطهر امام حسین(ع) و دیگر شهدا را پس از این که 3 روز در بیابان (صحرائ کربلا) مانده بود، با بیل و ابزار دیگر به خاك سپردند. ازجمله دیگر مراسم این شهر «171#&» علم‌بندان» است که با آداب خاصی در یکی از هیات‌های عزاداری برگزار می‌شود. هر چند گفته می‌شود که اجرای بیل‌زني به شکلی که در شهر بیرجند برگزار می‌شود، در هیچ یک از شهرهای دیگر کشور دیده نشده است، اما این مراسم، به نوعی دیگر و البته بسیار مختصرتر در بین زنان قزوین نیز متداول است. در این شهر زنان در سیزدهم محرم در قالب هیات‌های عزاداری، با بیل و کلنگ و پیکره‌های پارچه‌ای بدون سر بر دوش گرفته و در شهر به عزاداری می‌پردازند. علاوه بر آن مردم قزوین در کنار دیگر اعمال و مراسم، عزاداری خود را با «171#&» طبق‌کشی» به تصویر می‌کشند. طبق، اتاقکی استوانه‌ای شکل و آینه‌کاری شده است که بر سر گذاشته و حمل می‌کنند. در همدان نیز عزاداری در قالب دسته‌هایی مرسوم به بنی‌اسد صورت می‌گیرد و هیات‌های حسینی از اولین روزهای ماه محرم به بیابان‌های کویری اطراف ایران می‌روند و با آوردن 20 شتر به همدان به مدت 15 روز میزبان سربان‌های این شتران هستند و در سومین روز شهادت امام حسین(ع) با تزئین شترها، صحنه اسرای دشت نینوا را به نمایش می‌گذارند. یا دسته‌های عزاداری «171#&» چلاب» مردم جنوب و «171#&» جوش» میمند از معروفیت بسیاری برخوردار است.

مراسم ویژه آذری‌ها

و اما عزاداری شهرهای آذربایجان و اردبیل با 2 رسم خاص «171#&» طشت‌گذاری» و دسته‌های «171#&» شاخسی، واخسی» معروف است که با مرتبه‌ها و آداب خاصی برگزار می‌شود.

دسته‌های عزاداری «171#&» شاخسی، واخسی» (شاه حسین، وای حسین)، بنابر سنت دیرینه آذربایجانیان، همه ساله از دهه آخر ماه ذیحجه، فعالیت خود را شروع می‌کنند. به این شکل که دسته‌های عزاداری شاه حسین، وای حسین (شاخسی، واخسی)، از چند روز مانده به ماه محرم، شب‌ها در حسینی‌ها و مساجد تشکیل شده و با حضور عزاداران، در صف‌هایی طویل و زنجیروار، راهی کوچه و خیابان گشته و مرتبه‌ها و اشعار مذهبی در رثای سالار شهیدان و یاران ایشان سر می‌دهند. اوج این مراسم در ظهر عاشورا و پس از اتمام عزاداری ظهر عاشورا است که عزاداران، با ذکر «171#&» شاخسی، واخسی»، پس از طی نمودن مسیری طولانی نهایتاً خود را به

خیمه‌های به آتش کشیده‌شده (نماد خیمه‌های امام حسین(ع) و یارانش در کربلا) رسانده و به سوگ واقعه می‌نشینند.

رسم دیگر، «طشت گذاری» یا «طشت‌گردانی» است که منسوب به اردبیل، به طور خاص و مردم آذربایجان به طور عام است. در این آیین، طشت، نماد مشک سقاي کربلا، نماد آب، نماد رود و نماد فراتي است که به روي حسين(ع) و یارانش بسته شد. چراکه واقعه کربلا و بسته‌شدن فرات به روي امام حسين(ع)، یارانشان و ایثارگري‌هاي سقاي کربلا (حضرت ابوالفضل(ع)) براي رسانیدن آب به تشنگان و حماسه‌آفريني آناني که با لباني تشنه به شهادت رسیدند، به يقين قداست و جایگاه والاي آب را در فرهنگ شیعیان و بخصوص ایرانیان، بیش از پیش‌عمق بخشیده است تا بدانجا که انعکاس این امر را در فرهنگ مردم و بخصوص در شکل‌گیری آداب و رسوم و آیین‌های آنان شاهد هستیم.

محمدعلي محراب‌بیگی در مقاله خود تحت عنوان «کربلا، فرهنگ مردم، آب» که در نخستین همایش محرم و فرهنگ مردم در سال 1379 ارائه نموده‌اند، با تاکید بر تاثیر واقعه کربلا بر فرهنگ عامه مردم ایران و از جمله ادبیات شفاهي و باورداشته‌هاي عامیانه می‌نویسد: «مردم ما معتقد به فراگیر و جهانشمول‌بودن قداست و اهمیت آب در واقعه کربلا می‌باشند که حتي تمام آب‌های جهان، شوري و شیريني خود را به خاطر حب و علاقه به سیدالشهدا دارند، به این شکل که دوستي حسين(ع) را بر همه آب‌های عالم عرضه کردند، هر آب که قبول کرد، شیرین شد و هر آب که قبول نکرد شور شد و معتقدند حتي دریاها نیز به صدای شیون و ندبه مادر سیدالشهدا، خروشان و موج می‌شوند چنان که اگر فرشتگان و ملائکه از طغیان آن جلوگیری ننمایند، عالم غرق خواهد شد.»

و در فرهنگ عاشورا در توضیح بیشتر این سنت آمده: «مراسم طشت‌گذاری مراسمي است سنتي که در عزاداري ایام عاشورا و عمدتا در شهرستان اردبیل برگزار می‌شود و طشت‌های آب را که رمزي از «فرات» است در مساجد و حسینیه‌ها می‌آورند. این سنت به تاسي از اقدام سالار شهیدان و یادآور رفتار جوانمردانه امام حسين(ع) در مقابل سپاه حر است که به روایتی، در روز 27 ذیحجه، آب مشک‌ها را در طشت‌ها ریخته و تمام لشکر حُر و اسبان آنها را سیراب نمودند... این مراسم از 3 روزمانده به محرم در مسجد جامع، مسجد اعظم و سپس در مساجد دیگر اجرا می‌شود. طشت‌های آب را بالاي سرها می‌گیرند و مسجد را دور می‌زنند. مردم آب طشت‌ها را در شیشه‌هایی برای شفا و تبرک برمی‌دارند.»

مواردی از قبیل نخل‌گردانی، طبق‌کشی، طشت‌گذاری، دسته‌های شاخسی و اخسی، زارخاک، گل‌مالي، بیل‌زني و... که در این نوشتار به معرفي آنها پرداخته شد، تنها مشتتي از يك خروار جلوه‌هاي عزاداري عاشورايي است که به زیور خلاقيت مردم مناطق مختلف ایران آراسته شده و با جذابیت بسیار برگزار می‌شود و بازگوي جایگاه ویژه عاشورا و حوادث پیرامون آن در فرهنگ عامه مردم است.

آمنه حسن‌زاده / جام‌جم